

Szintaktikai nyelvjárások a tagadásban

Kenesei István

1. Bevezetés¹

A jelen tanulmány a mai szintaktikai kutatásokban terjedőben lévő hullámot lovagol meg. A kissé nagyképműen magát „elméletinek” nevező generatív mondattan ugyanis sokáig elhanyagolta a nyelv variabilitásának a kérdéseit, ezzel részben jogos, részben megalapozatlan kritikának téve ki magát főleg a szociolingvisták részéről, különösen pedig azoktól, akik – megint csak nem a szerénység mezében tüntetve – magukat a „szekuláris” nyelvészet művelőinek tartják. Amíg persze a társasnyelvészet kutatói a térbeli (földrajzi) és társadalmi rétegek szerinti elterjedtséget vizsgálják, addig az explicit strukturális alapú érveket és összefüggéseket kereső generatív nyelvészek a szabályszerűségek mögöttes rendszerét keresik és ezzel igyekeznek indokolni a felszíni megvalósulásukban eltérő formákat. A két típusú kutatás, mint azt egy más kontextusban épp tíz éve igyekeztem kifejteni, egymással nem ellentétben áll, hanem egyikük éppenhogy kiegészíti a másikat és viszont.

Cikkem a tagadás egy váratlan és minden bizonnyal nagyobb horderejű, de önmagában kicsiny részterületével foglalkozik, és nem törekszik e széles témakör teljes bemutatására, amit az olvasó többek között a Hivatkozások alatt felsorolt művekben is megtalál. Az itt bemutatandó probléma a kontrasztív

---

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) 2012. *Nyelvelmélet és dialektológia* 2. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 108–119.

¹ Köszönöm Lipták Anikó, továbbá a Nyelvtudományi Intézetben, illetve a piliscsabai „Nyelvelmélet és dialektológia” konferencián megjelent közönség, közülük is elsősorban Bende-Farkas Ágnes, É. Kiss Katalin és Surányi Balázs hozzászólásait, tanácsait. Külön köszönettel tartozom a két névtelen lektornak a cikkben felvetett problémák továbbgondolásáért és az ehhez kapcsolódó kérdésekért. A tanulmány az OTKA NK 100804 „Átfogó magyar nyelvtan” c. kutatásának a keretében készült. Jelen kutatási eredmények megjelenését továbbá „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

fókusz, a tagadószó és a hazai irodalomban „tagadó névmásként” ismert kvantor azonos tagmondatban való megjelenésének az egyes beszélők közötti eltérő megvalósulásának köszönhető: így két vagy három nyelvjárást is azonosíthatunk a magyarban. Mielőtt magát a problémát illusztrálnánk, lássuk, hol helyezkedhet el a *nem* tagadószó, amely akár több példányban is előfordulhat ugyanabban a mondatban, vö. pl. Puskás (2000), É. Kiss (2002), Kenesei (2009).²

(1) *A tagadószó elhelyezkedése a magyar mondatban*

Topik – Neg – Kvantor/Q-XP – Neg – FÓKUSZ (Q-XP) – Neg – Ige+T – ...

a. ...	nem	mindenki		A LEVEST	(nem)	ette meg
b. ...		senki	nem	A LEVEST	(nem)	ette meg
c. ...		ki	nem	A LEVEST	(nem)	ette meg
d. ...		ki		mikor	(nem)	ette meg a levest?

A magyar tagadás-egyeztető (*negative concord*, TE) nyelvnek számít és a tagadó kvantor mellett ugyanabban a tagmondatban lennie kell egy tagadószónak is.³ Az ilyen nyelvekben hiába van több tagadó kvantor is egy mondatban, továbbra is csak egyszeres tagadás valósul meg. A jelen tanulmányban azt a nézetet vallom, hogy a tagadó kvantornak egy értelmezhetetlen [uNeg] jegye van, amelyet a NegP fejében álló tagadószó értelmezhető [iNeg] jegyével kell leellenőrizni, illetve engedélyeztetni, akár követi a tagadó kvantor az időjeles igét, akár megelőzi azt. Ha a tagadó kvantor követi az igét, akkor az Egyesítés (*Merge*) és az Egyeztetés (*Agree*) műveleteinek kell működésbe lépniük. Ha megelőzi az igét, akkor ezekhez még a Mozgatás (*Move*) művelet is hozzájön. Az alábbi példákban a tagadó kvantort dőlt betűvel, a tagadószót félkövérrel jelöltük.

- (2) a. [_{NegP} **Nem** [_{TP} mondott erről *senki senkinek semmit* (sem)]]
 b. [_{NegP} *Senki*_i [_{NegP} *senkinek*_j [_{NegP} *semmit*_k [_{Neg} **nem**] [_{TP} mondott *t_i t_j t_k* erről]]]]

Amennyiben a tagadó kvantor és a tagadószó nem ugyanabban a tagmondatban vannak, a mondat grammatikailag helytelen lesz annak ellenére, hogy a kvantorok átmozoghatnak az alsó mondatból a felsőbe (3a-b), illetve hogy a felső tagmondatban álló tagadószó megengedi az alsó tagmondatban álló negatív polaritású kifejezést, tehát a tagmondathatár nem minden műveletet akadályoz meg (3c-d).

² Az (1) táblázatban szereplő példák forrása Kenesei (2009); a KISKAPITÁLISOK a kontrasztív fókusz jelölik, „Q-XP” = kérdőszavas kifejezés, „T” = Igeidő.

³ A tagadás-egyeztetés általános tulajdonságait többek között Haegeman and Zanuttini (1991), Giannakidou (2000), Brown (2000); magyar vonatkozásait például Puskás (1996, 2000), Tóth (1999), Surányi (2002, 2006), Olsvay (2006), É. Kiss (2008, 2011) írta le.

- (3) a. *Senkit_i hiszek [hogy *e_i* **nem** volt beteg]
 b. *Senkit_i* **sem** hiszek [hogy *e_i* beteg volt]
 c. *Anna **nem** hiszi [hogy *senki* volt beteg]
 d. *Anna* **nem** hiszi [hogy valaki is beteg volt]

Az egyedüli kivétel ez alól az azonos tagmondati követelmény alól a főnévi igeneves mondatok esete, mert itt az igeneves tagmondatban lévő tagadó kvantort nemcsak a saját tagmondatában, hanem a beágyazó mondatban álló tagadószó is engedélyeztetheti – de ez értelmezési különbségekkel jár együtt a szemantikai komponens szokásos szabályainak megfelelően, amint azt az alábbi példák mutatják.

- (4) a. *Anna* **nem** képes elmondani *semmit* (tehát ne kérd fel szónoknak)
 b. *Anna* képes [**nem** elmondani *semmit*] (tehát rá lehet bíznod a titkaidat)

Lehetséges, hogy a (4a) alatti példában ábrázolt jelenség egyfajta mondategyesítés vagy „keveredés” (*scrambling*) eredménye, amint azt több szerző is állítja, pl. Koopman és Szabolcsi (2000), Den Dikken (2004), és Szécsényi (2009, 2010).

A fókusz és a tagadás összefüggéseit is számosan kutatták, többek között Puskás (2000), Surányi (2006), Olsvay (2006), É. Kiss (2008, 2011). Egyik előző tanulmányomban (Kenesei 2009) azt javasoltam, hogy az ige előtt megjelenő fókuszos kifejezés önálló propozíciónak felel meg, vagyis – a szintaxis terminológiájával élve – önálló fázist alkot. Ezzel tudjuk magyarázni a (valódi) kettős tagadást, amely csakis a fókusz jelenlétében érhető tetten, amint azt az (1b-c) példákban mutattuk be, és amelynek a szerkezeti vázát az (5)-ben sematikus illusztráljuk.

- (5) [_{CP} (Neg) Fókusz   [_{CP} (Neg) TP]]
       – 1. fázis –   – 2. fázis –

Így tehát egy vagy akár több tagadó kvantor is elhelyezhető a tagadott fókusz előtt, azaz a fenti 1. fázisban, vö. (6), de a fókusz mögött egyetlen tagadó kvantor sem lehet jelen, ha az időjeles ige nincsen tagadva, azaz nincsen tagadás a 2. fázisban, l. (7).⁴

⁴ Első lektorom a *sem* státuszával kapcsolatban vet fel kérdéseket. Könnyű lenne arra hivatkozni, ami egyébként indokolt volna, hogy egy ekkora terjedelmű cikkben nem lehet a tagadás minden megoldatlan kérdésével foglalkozni, de annyit hadd jegyezzek meg, hogy a *sem*-et kezdettől fogva (l. Kenesei 1973, 1989) az *is* tagadott kontextusban kötelező alternánsának tartottam. A *semmi sem* típusú kifejezések preverbálisan egy (*semmi*) *is+nem* együtteséből, posztverbálisan pedig a tagadószóval való egyeztetés (Agree) révén előálló *is* → *nem* művelet révén keletkeznek. Más szóval a *sem* preverbálisan a NegP feje, posztverbálisan opcionális klitikum.

Ugyancsak ez a lektor tette föl azt a fontos kérdést, hogy miért nem mozoghat a tagadó kvantor a fókusz és a tagadószó közé, pl. (7b)-ben így: * [_{FP} ANNÁT_i [_{NegP} *senki_j* *nem* [_{TP} *dicsérte t_j* *t_i*]]]. Tulajdonképpen már az is rejtélyes, hogy az egyébként megszakíthatatlan “Fókusz – Ige”

- (6) a. [_{NegP} Senki_i nem/sem [_{FP} ANNÁT_j [_{TP} dicsérte $t_i t_j$]]]
 b. Soha_k (*sem) senki_i *(nem/sem) [_{FP} ANNÁT_j [_{TP} dicsérte $t_i t_j t_k$]]]
- (7) a. * [_{NegP} (Nem) [_{FP} ANNÁT_i [_{TP} dicsérte senki t_i]]]]
 b. [_{NegP} (Nem) [_{FP} ANNÁT_i [_{NegP} nem [_{TP} dicsérte senki t_i]]]]]

A (6b) példa kapcsán itt csak utalni tudunk arra, hogy a *sem* a fókusz előtt csak a *nem* alternatívájaként fordulhat elő és mindig közvetlenül a fókusz előtt, azt tagadva. A tagadott fókuszt megelőző tagadó kvantor előtt már nem, bármennyi további tagadó kvantor legyen is a mondat „bal szélén”. A *sem* tagadószó tehát – Puskás (2000) állításával szemben – egyáltalán nem része a tagadó kvantornak.

2. Adatok és problémák

Tovább lépve az itt megválaszolatlanul maradt érdekes kérdésektől a bennünket érdeklő tárgykör irányában az irodalomban egy érdekes példasorra bukkanhatunk, amelyet megítélésünk szerint nem dolgoztak fel kellő alapossgal idáig. É. Kiss Katalin egy szóbeli közlésére hivatkozva Puskás (2000: 344) azt állapítja meg, hogy a (8a-b) mondatok a hangsúlyozástól függően egyszeres tagadást, más szóval tagadó egyeztetést (TE), illetve kétszeres tagadást (KT) fejeznek ki.⁵

- (8) a. Senkivel nem beszéltem ”semmiről” (= TE)
 b. Senkivel nem beszéltem semmiről (= KT)

Surányi (2006) szerint a (9) alatt látható fókuszos mondatban szintén kettős tagadás található.

- (9) Sehova sem MA jött el senki se (= KT)

Végül É. Kiss (2008) egy hasonló szerkezetet mutat be, amelyben a fókuszt tartalmazó mondatban a hangsúlyos tagadó kvantor az ige mögött áll. É. Kiss cikkének (5b) sorszámú példáját az itt használt jelöléssel közöljük (10)-ben.

- (10) Nem A DÉLI VONATTAL érkezett ”senki

---

együttesbe hogyan és miért ékelődhet be a tagadószó és csak az. Rendszerszintű válaszom egyik kérdésre sincsen. (A kérdést a lektor a (19b) példa kapcsán ismételt felveti.)

⁵ A második lektorom hiányolta a hangsúlyok rendszeres és teljes jelölését a példákban. Ennek a kívánalomnak azonban több okból sem tudok eleget tenni. Először is a másoktól átvett példákban nem vagyok jogosult további jelöléseket elhelyezni. Azután a saját kísérletemben szétküldött példákat az utólag elhelyezett jelölés meghamisítaná. Ezért arra hagyatkozom, hogy a magyar anyanyelvű beszélők az ige előtti hangsúlyokat maguktól is el tudják helyezni, az ige mögött pedig az eredeti példáimban is jelölve volt a hangsúly ott, ahol a más szerzők vagy én magam erre hivatkoztam.

Ezek az adatok egymással is összeegyeztethetetlennek látszanak. Ahhoz például, hogy a (8b) mondat kettős tagadást valósítson meg, a hátul álló tagadó kvantort tagadott univerzális kvantorként kell tudnunk értelmezni ('Nincs egyetlen ember sem, akivel *semmiről sem* beszéltem', azaz 'Mindenkivel beszéltem valamiről'), de ez esetben az elől álló tagadószó nem vonatkozhat rá, hiszen akkor tagadó egyeztetés valósulna meg, ami pedig a (8a) jelentésének felelne meg ('Nincs egyetlen ember sem, akivel valamiről is beszéltem volna'). De csak akkor lehetne önálló tagadó kvantor, ha a tagmondatában lenne még egy tagadószó, de hát pont ez hiányzik itt.

A kép talán még tisztább a (9) esetében, ahol a fókusz előtti tagadószó engedélyezi a mondatkezdő tagadó kvantort, de az ige mögötti tagadó kvantorhoz nem lehet semmi köze, hiszen ez egy kis hatókörű kvantor, amint azt a mondat kvázi-logikai fordítása is mutatja: 'Egyetlen helyre sem igaz, hogy ma volt az, hogy egyetlen ember sem jött el oda.'

Ezzel szemben a (10)-ben szereplő tagadó kvantornak nagy hatóköre van, amint az É. Kiss cikkébe illesztett ábra is mutatja. Vagyis összegezve: a (8a)-ban illusztrált hangsúlyminta, azaz az ige mögötti tagadó kvantorra eső nagy hangsúly a kis hatókörű kvantor tagadó egyeztetéses értelmezését eredményezi, míg ugyanez a hangsúlyminta a (10)-ben nagy hatókörű olvasatot ad. Végül, ha az ige mögötti kvantor hangsúlytalan, akkor kis hatóköre van, de önálló tagadással egyenértékű.⁶

3. Szintaktikai nyelvjárások

Mielőtt e nem egészen egyértelmű adatsort elemezni kezdenénk, bemutatok egy kisebb sugarú felmérést, amelyben a (10) típusú szerkezeteket vizsgáltam, azaz olyanokat, amelyekben tagadott fókusz és ige mögötti tagadó kvantor szerepel. A tíz válaszoló közül csak egy fogadta el a (10) mondatot, egy másik kérdésesnek jelölte, a többiek elutasították. Meg kell jegyeznem itt, hogy a tagadó kvantonon nem volt hangsúly és kis hatókörüként kellett értelmezniük a tesztben résztvevőknek, tehát a (11)-ben megadottak szerint. Annak, aki elfogadta a mondatot, a (11) kettős tagadást fejez ki.

- (11) Nem A DÉLI VONATTAL érkezett senki.
'Nem a déli vonat volt az, amellyel senki sem érkezett.'

A vizsgálat adataiból az derült ki, hogy a beszélők három nyelvjárásra oszlanak a tagadás, a fókusz és a tagadó kvantor (TQ) viszonyát tekintve.

A többségi „A” nyelvjárásban nincsen kettős tagadás. Itt a (8a) és a (8b) nem különbözik egymástól: mindkettő tagadó egyeztetéssel értelmezendő – ezért van megcsillagozva a kettős tagadás lehetősége az alábbi mintázatban, melyben

⁶ Második lektorom ama kérdésre sincsen válaszom, hogy a tagadó kvantoroknak a kétféle lehetséges (disztributív univerzális, illetve egzisztenciális) értelmezése hogyan befolyásolja a grammatikalitási ítéleteket. Ehhez ugyanis további vizsgálatok lennének szükségesek.

a nyelvjárási különbségeket mutató kulcsfontosságú példák félkövérrel vannak jelölve.

- (12) a. *Neg– Fókusz – V – TQ   ***(7a); *(9)**
 b. ✓(Neg) – Fókusz – Neg– V – TQ   ✓(7b)
 c. ✓TQ – Neg – V – TQ   ✓(8a) = TE – bármely hangsúlyozással
 d. *TQ – Neg– V – TQ   ***(8b) = KT** – bármely hangsúlyozással

A „B” nyelvjárásban lehetséges a kettős tagadás, és az ige mögötti tagadó kvantor nagy hatókört vehet fel – ebben különbözik a „C” nyelvjárástól.

- (13) a. ✓Neg– Fókusz – V – TQ   **✓(10) = ‘TQ < Fókusz < ...’; ?(9)**
 b. ✓(Neg) – Fókusz – Neg– V – TQ   ✓(7b)
 c. ✓TQ – Neg– V – TQ   ✓(8a) = TE
 d. ✓TQ – Neg– V – TQ   **✓(8b) = KT**

A „C” nyelvjárásban is van kettős tagadás, de itt az igét követő tagadó kvantornak nem lehet nagy hatóköre.⁷

- (14) a. ✓Neg– Fókusz – V – TQ   **✓(11) = ‘Fókusz < TQ < ...’; ✓(9)**
 b. ✓(Neg) – Fókusz – Neg– V – TQ   ✓(7b)
 c. ✓TQ – Neg– V – TQ   ✓(8a) = TE
 d. ✓TQ – Neg– V – TQ   **✓(8b) = KT**

Mielőtt az egyes nyelvjárások közötti különbségeket számba vennénk, tekintsük azt a problémát, amelyet az azonos tagmondatbeli engedélyező nélkül szereplő tagadó kvantor jelent, azaz például a (8b) mondatot, amely mind a B, mind a C nyelvjárásban elfogadhatónak mutatkozott. Elvben két utat követhetünk. Egyfelől feltehetjük, hogy kétfajta tagadó kvantor van a magyarban. Az egyiknek elve megvan a tagadó jelentése például azért, mert lexikálisan hozzá van rendelve az [iNeg] értelmezhető tagadó jegy, vagyis itt egy „valódi” tagadó kvantorról lenne szó, mint az alábbi olasz példákban.

- (15) a. Nessuno (*non) ha visto niente/Paolo.
       senki   nem AUX látott senkit/Pált
 b. *(Non) ho visto nessuno.
       nem AUX láttam senkit

A (15a) példában az önállóan tagadó értelmű kvantort látjuk a mondat elején; a (15b)-ben az ige mögött a másik változata, amelynek értelmezhetetlen [uNeg] jegye van, már csak az őt k-vezérlő tagadószó engedélyezése révén jelenhet

⁷ Az MTA Nyelvtudományi Intézetben 2011 szeptemberében tartott előadásomon a 45-50 fős hallgatóság az első vizsgálat arányainak megfelelően oszlott meg a nagy többségben lévő A, és a sokkal csekélyebb számú B, valamint a még kisebb C nyelvjárás között.

meg. Ez az utóbbi változat azonos a Bevezetőben bemutatott általános magyar tagadó kvantorral. A probléma azonban az, hogy az önálló tagadó kvantor az olaszal szemben a magyarban soha nem jelenhet meg olyan mondatban, ahol nincsen tagadószó, akár van benne tagadó kvantor, mint az olasz (15a)-ban, akár nincsen. Vagyis a magyarban az önálló tagadó kvantor csak olyan mondatban fordulhat elő, amelyben már van egy őt k-vezérlő tagadószó, amely azonban nem a tagadó egyeztetés műveletét valósítja meg.

A másik megoldási javaslat is hasonló gondokkal terhes, de azért van némi különbség is. Ha ugyanis a szokásos tagadó egyeztetésre támaszkodunk, akkor a tagadó kvantornak önmagában nem lehet tagadó jelentése, de akkor miképpen lehet az ige mögötti tagadó kvantornak saját jogán tagadó értelme?

Nincs más választásunk, mint azt feltenni, hogy a B és C nyelvjárásokban van egy további tagadásjelölő, amely a tagadó kvantort tartalmazó szerkezetet, illetve tagmondatot tagadó értelművé alakítja. Ez a tagadásjelölő azonban láthatatlan vagy „üres” operátor kell legyen, amely a többi tagadó operátorhoz hasonlóan az időjeles ige előtt kell, hogy elhelyezkedjen. Más szóval egy további NegP-t kell feltennünk a mondat ige előtti szakaszában, azaz a „bal periférián”, és ez az összetevő ellenőrzi és hagyja jóvá az ige mögött álló tagadó kvantor [uNeg] jegyét a szokásos módon.

Természetesen az alapesetekben mindhárom nyelvjárás követi a tagadó egyeztetés szabályait. A különbségek akkor bukkannak fel, amikor bonyolultabb szerkezetekkel van dolgunk, amelyekben például fókusz és/vagy egynél több tagadó kvantor van.

Kezdjük a C nyelvjárással. Itt ahhoz, hogy az ige mögötti tagadó kvantort engedélyezni lehessen, a láthatatlan Neg tagadó operátort a fókuszos összetevő és a ragozott ige (azaz a TenseP) közé kell helyoznunk. A fenti (11) példa alapján felvázolt (16a)-ban a balszélen álló tagadószó a fókuszos kifejezésre vonatkozik és azt egy tagadó propozícióvá „alakítja át” a következő (rész)jelentéssel: ’Nem a déli vonat volt az, ...’. A második, a láthatatlan tagadó operátor pedig az ige mögötti tagadó kvantorról gondoskodik, vagyis azt tudja engedélyezni a teljes mondat további jelentésrészét kitöltve: ’... amellyel nem érkezett senki’. A többségi A nyelvjárásban ugyanezt a feladatot egy látható tagadó operátor, azaz egy a szerkezetben jelen lévő tagadószó végzi el, amint azt a (16b)-ben illusztráljuk a fenti (12b) mondat szerkezeti vázlatával.

- (16) a. [_{NegP} Nem [_{FP} A DÉLI VONATTAL [_{NegP} Neg [_{TP} érkezett senki]]]]
 b. [_{NegP} Nem [_F A DÉLI VONATTAL [_{NegP} nem [_{TP} érkezett senki]]]]

A C nyelvjárásban a a (9)-ben látható kettős tagadásért is a láthatatlan Neg a felelős, vö. (17):

- (17) [_{NegP} Sehova sem [_{FP} MA [_{NegP} Neg [_{TP} jött el senki (sem)]]]]

És ugyancsak ez a rejtett Neg áll a (8b)-ben a kettős tagadás mögött, ahogy azt a (18) alatt ábrázoljuk:

(18) $[_{NegP} \text{Senkivel nem } [_{NegP} \text{Neg } [_{TP} \text{beszéltem semmiről }]]]]$

A többségi A nyelvjárásban a (18) mondat párja nem egyszerűen úgy fest, hogy a láthatatlan operátor helyén a látható tagadószó áll, mivel két azonos alakú tagadószó valószínűleg a grammatika más szintjén működő tiltásnak köszönhetően egymás mellett nem állhat. Ha viszont az első tagadószót *sem*-re cseréljük, a mondat minden további nélkül rendben lesz.

(19) a. $*[_{NegP} \text{Senkivel nem } [_{NegP} \text{nem } [_{TP} \text{beszéltem semmiről }]]]]$
 b. $[_{NegP} \text{Senkivel sem } [_{NegP} \text{nem } [_{TP} \text{beszéltem semmiről }]]]]$

Ismert tény, hogy a szintaktikai nyelvjárások sokszor abban különböznek egymástól, hogy egy vagy több funkcionális kategória látható vagy láthatatlan formájában van jelen egyikükben vagy másikkban. Szabolcsi (1981, 1994) például azt mutatta be, hogy a magyar birtokos szerkezetben a keleti nyelvjárás kiteszi a határozott névelőt, a (regionális) köznyelv viszont nem. Más szóval a keleti nyelvjárásban a D funkcionális kategória látható formájában van jelen, a többségi nyelvjárásban pedig a láthatatlan alakjában. Az alábbi illusztrációban a (20a-b) mondatokban a jelöletlen (vagy alanyesetes) birtokos szerkezetek két változatát látjuk, míg a (20c)-ben a datívuszos (részesesetes) szerkezetben azt, hogy a névelő itt mindig látható kell legyen.

(20) a. $[_{SpecDP} [_D \text{ az } [_{NP} [_{DP} \text{Anna } [_{NP} \text{almája }]]]]]]$ *keleti nyelvjárás*
 b. $[_{SpecDP} [_D \text{ Det } [_{NP} [_{DP} \text{Anna } [_{NP} \text{almája }]]]]]]$ *többségi nyelvjárás*
 c. $[_{SpecDP} \text{Anná-nak}_i [_D *(\text{az}) [_{NP} [_{DP} e_i [_{NP} \text{almája }]]]]]]$ *minden nyelvjárás*

Az alárendelt mondatokról közölt munkámban (Kenesei 1992) is hivatkoztam a *hogy* kötőszó, azaz a mondatbevezető funkcionális kategóriája elhagyásának a lehetőségére, különösen az alárendelt kérdésekben és a főnévi igenév vonzatában lévő tagmondatokban, amely szintén megkülönböztethet egymástól nyelvjárásokat. A szakirodalomban továbbá számos olyan megfigyeléssel találkozhatunk, amelyek az olyan „láthatatlan” funkcionális kategóriákra utalnak, mint a Det (névelő), a Comp (alárendelő kötőszó, mondatbevezető), Tense (igeidő), Mood (igemód) stb., vö. Han & Siegel (1996), Leiss (2007). Közöttük pedig a Neg is előfordul, mint például Zeijlstra (2004) disszertációjában, ahol a nem látható Neg annyira általános, hogy ennek adoptálásától inkább tartózkodunk itt.

Feltehetjük tehát, hogy hasonló látható/láthatatlan választások mentén különböznek egymástól a magyar nyelv mondattani nyelvjárásai. Például a (17) mondat, amely a B és C nyelvjárásokban elfogadható, az A nyelvjárásban csak egy második látható tagadószóval számít helyesnek.

(21) [_{NegP} Sehova sem [_{FP} MA [_{NegP} nem [_{TP} jött el senki (sem)]]]]

Jogos viszont az a felvetés, hogy a láthatatlan Comp, és a hasonló Det vagy Neg között azért van más különbség is, nevezetesen az, hogy az utóbbiaknak szemben az előbbivel jelentésbeli következményeik vannak. Ha például a mondatbevezető (a *hogy*) nem látható a mondatban, attól a mondat értelme még nem változik meg. Ha viszont a tagadószt hagyjuk el, a mondat értelme az ellenkezőjére fordul, vagyis nem marad tagadó értelmű. Ugyanígy ha a határozott névelő marad el egy köznévp mellől, akkor ismét változik a mondat értelme, pl. *Nem találtam könyvet/a könyvet*). Az általunk feltett láthatatlan tagadószt vagy határozott névelő azonban feltételekhez van kötve, vagyis nem lehet akármely mondatban előfordulniuk.

A birtokos szerkezetben az ún. birtokjel, vagyis a birtokos szerkezet feje garantálja, hogy a szerkezet egésze határozott lesz. A többszörös tagadó mondatban pedig az ige mögötti tagadó kvantor kényszeríti ki, hogy őt k-vezérelje egy tagadószt, különben nem lesz leellenőrizve az [uNeg] jegye és ettől a mondat helytelennek lesz minősítve, hiszen nem lehet tagadó jellegüként értelmezni a magyarban általánosan működő tagadó egyeztetés szabályai szerint.

Az itt alkalmazott megoldás a tagadó egyeztetésnek a Bevezetőben vázolt tulajdonságaira épít. A tagadó kvantort csak akkor lehet engedélyezni, ha értelmezhetetlen [uNeg] jegyét az értelmezhető [iNeg] jegyű – látható vagy láthatatlan – Neg funkcionális kategória ellenőrizni tudja. Ehhez hasonlóan a PossP birtokos szerkezet fejében álló birtokos inflexió értelmezhetetlen [uDef] jegyét a – látható vagy láthatatlan – határozott névelő értelmezhető [iDef] jegye ellenőrzi és hagyja jóvá. A láthatatlan Neg fejet azonban egy látható Neg fejnek kell k-vezérelnie ahhoz, hogy jogosult legyen a mondatban megjelenni. Ehhez hasonló feltétellel találkozunk például a *hogy* mondatbevezető törlésekor (azaz annak láthatatlan változata esetében), amikor is az őt k-vezérlő ige meg határozott osztályba kell tartoznia, vö. Kenesei (1992). Ennek a feltételnek tudható be, hogy az alábbi mondatban nem lehet láthatatlan tagadószt.

(22) * [_{NegP} Neg [_{TP} jött el senki (sem)]]

Úgy véljük egyébként, hogy a Teljes értelmezés elve gondoskodik arról, hogy az olyan mondatokban, amelyekben nincsen birtokos szerkezet vagy tagadó kvantor, a láthatatlan Det vagy Neg ne jelenhessen meg.

A két nyelvjáráscsoport, azaz egyfelől az A, másfelől a B és C között abban áll a különbség, hogy az A-ban nincsen láthatatlan tagadó operátor, a másik kettőben viszont van. Különösen érdekes a B nyelvjárás esete. Láttuk, hogy a (10) és (13a) mondatokban az ige mögötti tagadó kvantor úgy kerül meg a tagadó egyeztetés követelményeit, hogy egy ún. nem látható mozgatással a

fókuszos kifejezést k-vezérlő pozícióba kerül és így nagy hatókörre tesz szert.⁸ Ezzel szemben a (8) vagy (13d) példákban a tagadó kvantor a helyén marad és további tagadó értelmű kifejezésként van értelmezve, vagyis ugyanúgy egy láthatatlan tagadó operátortól függ, mint a hasonló mondatokban a C nyelvjárásban. Ennélfogva a B nyelvjárást úgy tekinthetjük, mint amely átmenetet képez az A és a C között és amelyben a fókusz funkcionális kategóriája engedélyezheti a tagadó kvantor láthatatlan mozgatását (nagy hatókörű pozícióba), míg minden más esetben – a C nyelvjárás általános szabályainak megfelelően – a láthatatlan tagadó operátor jelenhet meg ott, ahol az A nyelvjárásban a tagadó operátor csak látható formájában, tagadószóként fordulhat elő. További érdekes kérdés lehetne azt megvizsgálni, hogy a B nyelvjárás beszélői, akik megengedik a tagadó kvantor láthatatlan mozgatását, vajon egybeesnek-e azokkal, akik a fókusz és az ige mögötti univerzális kvantornak nagy hatókört tudnak tulajdonítani, vö. É. Kiss (2002) és pl. a (23) mondatot.

- (23) Tegnep [FP A DÉLI VONATTAL [TP érkezett “mindenki]]
 ‘Mindenki a déli vonattal érkezett tegnap.’

4. Összefoglalás

Jelen munkámban az ige mögött előforduló tagadó kvantorok értelmezési különbségeit annak tulajdonítottam, hogy a magyarban olyan mondattani nyelvjárások léteznek, amelyek a tagadó operátor látható, illetve láthatatlan formájának alkalmazásában térnek el egymástól. Ennek köszönhető, hogy egyes nyelvjárásokban a magyarban egyébként általános tagadó egyeztetés és a többségi nyelvjárásban ezzel járó legfőbb egyszerű tagadás egyes kisebb nyelvjárásokban többszörös tagadást is lehetővé tesz, amikor az – esetleg ige előtti tagadó kvantort is tartalmazó – mondatban az ige mögött egy vagy több tagadó kvantor jelenik meg. A láthatatlan tagadó operátor feltevése a magyar nyelv vonatkozásában összhangban áll más nyelvek hasonlóan láthatatlan funkcionális kategóriáival, beleértve a tagadó operátort is.

Hivatkozások

Brown, Sue 2000. Negative concord and Attract-all-F in Russian. Kézirat. Harvard University. <http://www.people.fas.harvard.edu/~sbrown/papers/Browninpress.pdf>

⁸ A pontos levezetés nem tárgya a jelen cikknek, de megemlítjük, hogy É. Kiss (2008) egy sajátos hozzárendelési (adjunkciós) művelettel a mondat jobb oldalára helyezi a kvantort, amely ebből a jobbszéli pozícióból k-vezérli a fókuszban lévő összetevőt. Viszont nem említ meg olyan lehetséges problémákat, mint a jobboldali nagy hatókörű kvantor mögött álló további kifejezések pontos elhelyezkedését a mondat szerkezetében, mint például az (i) példában:

(i) Nem A DÉLI VONATTAL érkezett “senki (se) tegnap.

- Den Dikken Marcel. 2004. Agreement and 'clause union'. In: É. Kiss Katalin–Henk van Riemsdijk (szerk.) *Verb clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*. John Benjamins. Amsterdam. 445-498.
- É. Kiss Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge U.P. Cambridge.
- É. Kiss Katalin 2008. Tagadás vagy egyeztetés? A *senki, semmi* típusú névmások szórendi helye, jelentése és hangsúlyozása. *Magyar Nyelv* 104: 129-143.
- É. Kiss Katalin 2011. On a type of counterfactual construction. In: Laczkó Tibor–Catherine O. Ringen (szerk.) *Approaches to Hungarian* 12. John Benjamins. Amsterdam. 85-108.
- Giannakidou, Anastasia. 2000. Negative ... concord? *Natural Language and Linguistic Theory* 18: 457-523.
- Haegeman, Liliane–Raffaella Zanuttini 1991. Negative heads and the Neg criterion, *The Linguistic Review* 8: 233-251.
- Han, Chung-hye–Dorothy Siegel 1996. NPI Licensing in Adjunct WH-Questions. In *Proceedings of the Berkeley Linguistic Society* 22.
- Kenesei István 1973. Egyes névmások generálásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 75: 125-155.
- Kenesei, István. 1989. Logikus-e a magyar szórend? In: Telegdi Zsigmond–Kiefer Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII.*, 105-152.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In Kiefer (1992), 529-714.
- Kenesei István 2006. Focus as identification. In *The architecture of focus*, ed. by Susanne Winkler and Valeria Molnár . 137-168. Berlin: de Gruyter.
- Kenesei István 2009. Multiple focus and multiple negation in Hungarian. *Lingua* 119: 564-591.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc–Katalin É. Kiss (szerk.) 1994. *The syntactic structure of Hungarian. Syntax and Semantics* 27. Academic Press. San Diego–New York.
- Koopman, Hilda–Anna Szabolcsi 2000. *Verbal complexes*. MIT Press. Cambridge, MA.
- Leiss, Elisabeth 2007. Covert patterns of definiteness/indefiniteness and aspectuality in Old Icelandic, Gothic, and Old High German. In: Elisabeth Stark–Elisabeth Leiss–Werner Abraham (szerk.) *Nominal determination: typology, context constraints, and historical emergence*. John Benjamins. Amsterdam. 73-102.
- Olsvay Csaba 2006. Negative universal quantifiers in Hungarian. *Lingua* 116: 245-271.
- Puskás Genovéva 1998. On the NEG-criterion in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 45: 167-213.
- Puskás Genovéva 2000. *Word order in Hungarian: The syntax of A'-positions*. John Benjamins. Amsterdam.

- Surányi Balázs 2002. Negation and the negativity of n-words in Hungarian. In: Kenesei István–Siptár Péter (szerk.) *Approaches to Hungarian* 8. Akadémiai Kiadó. Budapest. 107-132.
- Surányi Balázs 2006. Quantification and focus in negative concord. *Lingua* 116: 272-313.
- Szabolcsi Anna 1981. The possessive construction in Hungarian: a configurational category in a non-configurational language, *Acta Linguistica Hungarica* 31: 261-289.
- Szabolcsi Anna 1994. The noun phrase. In: Kiefer–É. Kiss (szerk.) 179-274.
- Szécsényi Krisztina 2009. On the double nature of Hungarian infinitival constructions. *Lingua* 119: 592-624.
- Szécsényi Krisztina 2010. An LF-driven Theory of Scrambling in Hungarian Infinitival Constructions. PhD Dissertation. Szegedi Tudományegyetem.
- Tóth Ildikó 1999. Negative polarity item licensing in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 46: 119-142.
- Zeijlstra, Hedde 2004. Sentential negation and negative concord. PhD dissertation, University of Amsterdam.

Kenesei István

MTA Nyelvtudományi Intézet és Szegedi Tudományegyetem

kenesei.istvan@nytud.mta.hu